

Тараненко О. Г.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії і практики перекладу германських і романських мов
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

РОЛЬ ЕМОЦІЇ ЯК ГОЛОВНОГО СКЛАДОВОГО ЧИННИКА КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМИ «МУДРІСТЬ» (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У пропонованій статті досліджено роль емоції у формуванні конотативного значення лексеми. Надано стислий історичний екскурс у розвиток поняття «конотація». Виявлено тісний зв'язок між виникненням емоції та конотацією. На прикладі «мудрості» проаналізовано дані лексикографічних джерел української мови. Також був проведений відповідний лінгвістичний аналіз як предметного, так й конотативного значення «мудрості».

Ключові слова: лексема, емоція, конотативне значення, предметне значення, картина світу.

На сучасному етапі розвитку теорії значення особливо актуальним є питання про конотативне значення, бо численні вітчизняні та зарубіжні вчені-лінгвісти у своїх роботах, присвячених значенню слова, приділяли значну увагу саме його денотативному (предметному) компоненту. Але окрім предметного, існує значно менш досліджене, але не менш важливе конотативне (емотивне) значення лексеми, що визначає **проблему** даного дослідження. Окреслене коло проблем досліджували такі вчені як Ю.Д. Апресян, В.І. Шаховський,

В.М. Телія, К.І. Мізін, А.С.Зеленько та ін. Вивчення емоцій – це важливий крок для детального вивчення конотації. Спробу об'єднати когнітивні процеси та механізм виникнення й функціонування емоцій зробила когнітивна психологія. Серед видатних учених-психологів, які займалися цією проблемою, М. Арнольд, В. Вундт, К. Ізард, Р. Лацарус, С. Шехтер та ін. Безперечно, що емоції відіграють основну роль у процесі оцінки середовища. Учені О.Ю. Булигіна, В.І. Шаховський досліджують конотацію в прагматичному аспекті; С.Г. Воркачов, Ю.С. Степанов – у лінгвокультурологічному; емотивність фразеологічних одиниць вивчають Л.Г. Бабенко, К.І. Мізін; проблеми емотивного синтаксису та тексту розглядає В.Г. Гак. Тому звернімося до деяких аспектів вивчення конотації та емотивного заряду, який несе у собі лексема. У даній статті розглянемо вплив конотації на семантичну структуру лексеми «мудрість». Ми ставимо нашою метою з'ясувати засоби реалізації конотативного компонента значення репрезентантів «мудрості» у повсякденно-побутовій моделі світу української мови та відтворити семний склад конотативного значення репрезентантів лексеми «мудрість у взаємозв'язку з денотативною структурою цих одиниць в українській мові, а також проаналізувати чинники, що формують мікросистему «мудрість» в українській мові. Об'єктом дослідження є лексеми, у яких реалізовано «мудрість» в українській мові. Переходячи до **основної частини дослідження**, звернімося до поняття конотації у цілому. Історія поняття «конотація» бере свій початок у ХІХ столітті у працях англійського логіка Дж. Ст. Мілля. Під конотацією Дж. Мілля розумів «характеристики суб'єкта, які повною мірою конституують

значення імені». За його розумінням, «не мати конотації – це не мати жодного значення. Денотація об'єкта – це сума конотаційних характеристик» [1, с. 83]. У розумінні Мілля конотація – «це і є значення слова». Дослідник у галузі конотації В.І. Говердовський стверджує, що «пізніше супроводжуючий зміст та чуттєва цінність закріпились у мовознавстві під загальною назвою конотації». [1, с. 84]. Багато нового додав до теорії конотації Л. Блумфілд. Лінгвіст трактував конотацію широко – як допоміжну інформацію до десигнату, яка «несе додаткову інформацію про суттєві (существенные) якості та ознаки об'єкта» [1, с. 84]. В.І. Говердовський стверджує, що Л. Блумфілд був першим дослідником, що виділив суто семантичні конотації, що відносяться безпосередньо до сфери свідомості. За Л. Блумфілдом, «конотація вказує на певний рівень мовлення, що обгрунтовано соціальними, регіональними, технічними та культурними факторами» [1, с. 84]. У радянській лінгвістиці проблемами конотації займалась О.С. Ахманова. Вона визначає конотацію, як «емоційні елементи у значенні слова, ... допоміжний зміст слова чи висловлювання, семантичні та стилістичні відтінки, що його супроводжують. Вони накладаються на його основний зміст, слугують для вираження експресивно-емоційно-оцінних обертонів, та можуть надавати урочистість, грайливість, невимушеність, фамільярність і т. д.» [1, с. 85]. Учена розрізняла інгерентну (внутрішньо притаманну слову поза контекстом) та адгерентну (що формується контекстом) конотацію. Відзначимо, що для нашого невеликого дослідження вивчення саме конотативного значення відіграватиме суттєву роль, бо аналізовані лексеми будуть розглянуті з позицій їх емотивного наповнення. Лексемою вербалізовано почуттєвий чинник свідомості. Почуття є наслідком структуралізації елементарних емоцій (корисних, шкідливих, гарних, поганих, красивих, огидних) за допомогою конкретно-образного мислення) [2].

Сутність когнітивно-оцінної теорії М. Арнольд – Р. Лацаруса полягає в «інтуїтивній оцінці об'єкта» [3, с. 95–96]. Емоція, як і дія, йде за цією оцінкою. М. Арнольд наполягає, що емоція виникає інтуїтивно. Потім людина, базуючись на цій емоції, починає діяти (наприклад, спочатку людина думає, що їй щось загрожує, а потім починає боятися) [3]. Цю інтуїтивну оцінку виражає термін «чуттєве судження», який протиставляють абстрактному «рефлексивному судженню» [3].

Особливо цікавою нам видається теорія диференціальних емоцій К. Ізарда. Її об'єктом виявляються часткові емоції, кожен з яких автор розглядає окремо, як самостійний мотиваційний процес. Емоція допомагає організму пристосуватися до середовища та вижити. Чим більше ці емоції диференційовані, тим гнучкішою буде поведінка організму. Згідно з К. Ізардом, «емоції – це складний процес, що містить у собі нейрофізіологічні, нервово-м'язові та чуттєво переживані чинники»

[3, с. 109–110]. Наголошуємо, що в цьому дослідженні ми не ставимо за мету робити будь-який граматичний аналіз, бо аналізуємо тільки семантичні складові. Під денотативним значенням розуміємо пряме значення, указане в словнику, під конотативним – емоційно забарвлені компоненти значення певної лексеми. Етимологізуємо лексему «мудрість», послуговуючись етимологічними джерелами [4]. Звертаючись до етимологічних словників, констатуємо, що в класичному санскриті мудру людину тлумачать як «дум'я», чим засвідчено тісний зв'язок між оволодінням мудрістю як вищим знанням та наявністю розуму, адже не кожна розумна людина є мудрою, але кожна мудра, безперечно, – розумна [5]. За даними етимологічних словників лексема «мудрість» є загальнослов'янською, похідною від «думати», вона вказує на зв'язок з балтійськими та германськими мовами, утворена від основи *mand, ср. др.-герм. Munter, що означає «бадьорий», «живий», гр. Manthano, що має значення «вчу», «розумію», балт. Mandrus – «бадьорий». Також зафіксовано значення дав.-сакс. Mendian – «насолоджуватися», дав.-нім. «muntri» – «старанність», «запопадливність». [9, с. 670]. Надаємо ще інформацію, представлену в «Етимологічному словнику української мови»: «мудрий – споріднене з прасл. «думати», з лит. «mandrus» – «бадьорий», «гордий», д.-вн. «muntar» – «жвавий, бадьорий», д.-інд. «medha» – «мудрість, розум, думка», гр. – «дізнаюсь, розумію» [6, с. 529–530]. Ця інформація поглиблює відомості про денотативний компонент лексичного значення концепту «мудрість», відтворений у тлумачних словниках.

Спираючись на аналіз словникових статей тлумачних лексикографічних джерел [7; 8], які дають змогу відтворити повсякденно-побутову вербалізовану модель світу, зокрема, структуру концепту «мудрість», в останньому виділяємо семемі «розум», «досвід», «хитрість», «вишуканість» («складність»).

Залучаємо й словники синонімів, на основі яких здійснюємо розподіл сем на денотативні та конотативні в структурі кожної семемі.

У синонімічних словниках виявляємо ряди лексем, що відтворюють концептуальну структуру мудрості. У лексемах розрізняємо одиниці денотативні (предметні) та конотативні (почуттєві). Відзначимо, що лексеми, вжиті в прямому значенні, кваліфіковано як денотативні, у переносному – конотативні. Лексеми, які супроводжено словниковими позначками, безумовно, конотативні, бо вони мають емоційне забарвлення. Так, до предметних відносимо лексеми **мудрий, мудрий, мудрець, філософ, розумний, досвідчений, хитрий, майстерний**. До конотативних належать такі одиниці: **премудрий, мудрагель, мудрак, мудрик, сивомудрий, мудрований, мудровати, мудрити, вимудровувати, розумувати, мудрагелик, вигадувати, лукавий, мудрило, зайдоголова, мудряха (мудра жінка), мудрішки (вигадки)** [6, с. 529–530]. Їм притаманна позитивна й негативна конотація, що залежать від контексту. Та все-таки лексеми **премудрий, сивомудрий** відносимо до позитивно забарвлених. У свою чергу, одиниці **мудрований, мудровати, мудрити, вимудровувати, розумувати, мудрагелик, вигадувати, лукавий, мудрило, зайдоголова** містять негативні емоції. М.П. Кочерган підкреслює, що «особливою конкретністю значень характеризується українська мова» [9, с. 14] на відміну від романських, германських і навіть близькоспорідненої російської.

Синонімічні варіанти дають можливість здійснити розподіл семем у структурі концепту «мудрість». Так, констатуємо, що лексеми **розумний, досвідчений, хитрий, майстерний** – це семемні складові названого вище концепту. Це узгоджено з

відомостями тлумачних лексикографічних джерел. Саме тому синонімічний ряд лексем (як із позитивною, так і негативною конотацією), що репрезентують концепт «мудрість» в українській мові, є широко розвиненим.

Синонімічні варіанти дають можливість здійснити розподіл семем у структурі концепту «мудрість». Так, констатуємо, що лексеми **розумний, досвідчений, хитрий, майстерний** – це семемні складові названого вище концепту. Це узгоджено з відомостями тлумачних лексикографічних джерел.

Перейдемо до аналізу семної структури семемі «розум» у складі концепту «мудрість» (23,94%). Водночас вона й найбільш об'ємна щодо значення: «**мудрий** – який має великий розум, досвід і розуміння дійсності, володіє вмінням на їх підставі робити висновки й приймати правильні рішення» [8, с. 234], «наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід, розумний, досвідчений; який ґрунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді» [7, с. 819]. Це твердження проілюстровано прикладами з художньої літератури: «**Конфуцій, світовий мудрак, У нас заблискав серед двору**» (Граб.), «**Мудрець же фізику провадив**», «**Правдивий воїн не дримає, без просипу же і не п'є, мудрус, дума, розглядає, Такий і ворогів поб'є**» [7, с. 819; 8, с. 234]. Семема «розум» посідає першу позицію в словникових статтях в усіх проаналізованих джерелах. Це дозволяє зробити висновок про її важливе місце в семемній структурі концепту «мудрість».

Спираючись на дані словників синонімів, розподіляємо денотативні та конотативні семі в складі семемі «розум». Архісема (інтегральна сема): «розум як інтелектуальні здібності». Диференційні (маргінальні) семі значною мірою набувають конотації. Серед них виділяємо денотативні та конотативні. До денотативних відносимо **здоровий глузд, розуміння, інтелект, мудрість, мислячий** [6, с. 529–530]. Для семемі «розум» сема «мудрість» виявилася денотативною маргінальною (четверте значення в словниковій статті). Конотативно забарвлених маргінальних сем виявлено значно більше: **толк, мозок, голова, кебета, тьяма, тьямуший, недурний, хитромудрий, толковий, головатий, мізкуватий, кебетливий** [6, с. 529–530]. Емоції, що містяться в наведених лексемах, є здебільшого позитивно забарвленими. Це виявляє повагу представників українського етносу до цієї якості. Відзначимо, що конотативна сема «**хитромудрий**» у складі семемі «розум» є маргінальною (восьме значення в словнику) та має негативне емоційне забарвлення. Яскраво виражений конотативний компонент виявлено в семемі «хитрість» (39,44%). У лексикографічних джерелах цю одиницю супроводжено позначкою «ірон», що дає підстави констатувати наявність емоції. У словниковій статті «хитрість» посідає третю позицію: «**мудрий – те саме, що і хитрий**» [7, с. 819]. Проілюстровано це такими прикладами: «**І на Січі мудрий німець картопельку садить, а ви її купуєте, їсте на здоров'я, Та славите Запоріжжя**» (Шевч.), «... людей питай, свій розум май, **Як не мудрий – а вмерти треба**» (Г.-Арт.), «**Яка ти мудра! Іди на дно. Доволі тут базікати**» (Лі. Укр.), «**О, мудрощі поганські. Які ж глибокі! Наче брід у посуху!**» (Лі. Укр.) [7, с. 819; 8, с. 234]. Мається на увазі, що для пересічної людини мудрість – це життєвий досвід, вміння виходити з важких життєвих ситуацій. А тому до хитрості, як до якості особистості, ставлення подвійне: з одного боку – заздрість до того, хто може повернути все собі на користь (у цьому й полягає так звана «життєва мудрість»), з іншого – осуд людини, що живе неправдою за рахунок інших. Український народ завжди

відзначався почуттям гумору, тому позначка «ірон.» характеризує неоднозначне ставлення до хитрості у свідомості звичайної людини.

У складі семемі 'хитрість' виділяємо архісему 'хитрість як нечесний спосіб життя'. До денотативних маргінальних сем відносимо **лукавство, хитрощі, розум**. Конотативних маргінальних сем виявилось значно більше: **хитрун, хитрюга, лукавець, крутий, крутько, викрутень, шельма, крутихвіст, лис, лисиця, мудрагель, хитрик, пролаза, хитромудрий, хитромудрощі, підступний, вигадливий, мудрований, складний, мудрування, мудрити, крутіїство, фокуси, комбінувати, крутити хвостом** [6, с. 529–530]. Відзначаємо, що майже всі вони мають стійке негативне забарвлення. Такими маргінальними конотативними, що виражають негативну емоцію, постають: **мудрагель, хитромудрий, хитромудрощі, мудрований, мудрування, мудрити**.

Зважимо, що в складі семемі 'хитрість' мудрість, як якість особистості, набуває чіткої емоційної негативної забарвленості.

Перейдемо до наступної семемі в складі концепту «мудрість». Це семема 'досвід', яка є доволі поширеною (14,09%). Тлумачні словники пропонують таку дефініцію: «**мудрий – досвідчений, який має значний життєвий досвід**» [7, с. 819; 8, с. 234]. Це проілюстровано такими прикладами: «**Мудрим ніхто не вродився**» (Номис.), «**Я поглянув удруге в її сиві мудрі очі, щоб згадати у них план, а заразом, щоб і збагнути й настрої її душі**» (Коб.), «**Щоб хто-небудь мені сказав хоч слово мудре**» (Шевч.), «**Мудреці людей навчали, щоб життя цвіло, як спів**» (Рильськ.), «**Мудрий дід мовляв мені колись: що вік учишь, стережись**» (Гл.) [7, с. 819; 8, с. 234]. Наведені приклади свідчать, що мудра людина, насамперед, має значний життєвий досвід. Мудрість також тісно пов'язана з віком (старші люди мудріші, бо в них багатий життєвий досвід).

Як архісему виділяємо 'досвід, як ознака мудрої людини'. До денотативних маргінальних сем відносимо **навички, практика, життєва мудрість, знання, уміння** [6, с. 529–530]. Отже, для семемі 'досвід' сема '**життєва мудрість**' виявилася денотативною маргінальною. Конотативні маргінальні семи розподілено так: **школа, мудрощі, бувалий, спокушений**. Таким чином, маємо конотативно забарвлену маргінальну сему **мудрощі**. У семемі 'досвід' однакова кількість денотативних та конотативних сем. Конотативні семи в більшості випадків забарвлені позитивно.

Останнє місце посідає семема 'складність, вишуканість' (11,27%): «**мудрий – нелегкий, складний для виконання, для здійснення, вишуканий**» [7, с. 819; 8, с. 234]. Архісема – «складність для виконання». Денотативні маргінальні семи: **добірний, витончений, елегантний, фешенебельний, шикарний** [6, с. 529–530]. Вони не містять одиниць із семним компонентом «мудрість». По-іншому розподілено конотативні диференційні семи: **тонкий, орнаментальний, салонний, мудрований** (розм.) [6, с. 529–530]. Відзначаємо, що конотативною маргінальною виявилася сема '**мудрований**' зі стійким емоційним компонентом – позначка «розм». Конотацію в цьому випадку визначає контекст.

Як **висновок**, констатуємо, що аналіз структури концепту «мудрість» дав можливість виявити значну кількість конотативних сем у складі семем 'розум' (23,94%), 'хитрість' (39,44%), 'досвід' (14,09%) та 'вишуканість' (11,27%).

Відзначаємо наявність у семемі 'розум' однієї денотативної маргінальної (**мудрість**) та однієї конотативної маргіналь-

ної семи (**хитромудрий**) з негативним забарвленням. У складі семемі 'хитрість' маємо шість конотативних сем, які виражено лексемами **мудрагель, хитромудрий, хитромудрощі, мудрований, мудрування, мудрити**. Емоції, зазвичай, негативні. Відзначена семема найбільш емотивно значуща. Денотативних маргінальних сем з компонентом «мудрість» семема 'хитрість' не містить. У семемі 'досвід' виявляємо одну денотативну маргінальну ('**життєва мудрість**') та одну конотативну ('**мудрощі**') семи. Конотацію диференційовано контекстом. Семема 'вишуканість' має лише одну конотативно забарвлену сему, виражену лексемою **мудрований**. Таким чином, констатуємо перевагу конотативних сем (дев'ять конотативних та дві денотативні). Підтверджують цю тезу дані лексикографічних джерел (тлумачних словників та словників синонімів). Це дає підґрунтя для подальшого дослідження у даній царині, а пропонування метод аналізу можна залучати у дослідженні конотації у різноструктурних мовах та їх порівняльного аналізу.

Література:

1. Говердовский В.И. История понятия коннотации / В.И. Говердовский // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 83–86.
2. Зеленько А.С. Проблемы семасиологии у філософсько-психологічному осмисленні: монографія / А.С. Зеленько. – вид. 2-е перероб. й доп. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 256 с.
3. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 783 с.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. Т. 2: (Е – Муж). – 1967. – 671 с.
5. Словарь санскрита (Дэвангари-язык богов) / Маричи Марута Copyright 2004. [Електронні ресурси] //http://www.Slovnkyk.net/?swrd=%EC%E2
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Редкол. О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. Думка, 1983. Т. 3. – 1983. – 549 с.
7. Даниленко І.Г. Сучасна українська мова. Словник синонімів та антонімів. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2009. – 592 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Аконті, 2003. Т. 2 (к – п). – 2003. – 910 с.
9. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: проблема мовних картин світу / М.П. Кочерган. – Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С.12–22.

Тараненко О. Г. Роль эмоции, как главной составляющей коннотативного значения лексемы «мудрость» (на примере украинского языка)

Аннотация. В предложенной научной статье исследуется роль эмоции в формировании коннотативного значения лексемы. Также дан краткий исторический экскурс в развитие понятия «коннотация». Выявлены тесные связи между возникновением эмоции и коннотацией. На примере «мудрости» были проанализированы данные украинских лексикографических источников. Также был осуществлен лингвистический анализ как предметного, так и коннотативного компонентов лексического значения «мудрости».

Ключевые слова: лексема, эмоция, коннотативное значение, предметное значение, картина мира.

Taranenko O. The role of emotion as main connotative meaning component of lexeme «wisdom» (on base of Ukrainian language)

Summary. In above article is investigated role of emotion in lexeme connotative meaning forming. The historical development of notion «connotation» is given. The strong connection between connotation and emotion is revealed. On the example of «wisdom» data of Ukrainian lexicographical sources were analyzed. The denotative and connotative components of «wisdom» lexical meaning analysis was held.

Key words: lexeme, emotion, connotative meaning, denotative meaning, worldview.